

ածնին եւ սուրբ նիկայայոսի սքանչելագործին: — ՏԵՐ.
թերեւս գրելը: — ՅՈՇԱՏԱԿԱՆԳՐՈՒԹԻՒՆ. թղ. 383a:

Սատեանս է ԲՊարոյց, յորում կան.

1. թղ. 2b. Կանոն Երրժամ յերկուսնայ առ-
նեն: — 2. թղ. 4a. Կանոն Մկրտութեան: — 3.
թղ. 15b. Կանոն յորժամ աղայն ուժօրեայ լինի:
— 4. թղ. 16a. Կանոն յորժամ բաւականօրեայ
բերեն յեկեղեցի: — 5. թղ. 17b. Կանոն պակս առ-
նելոյ: — 6. թղ. 25a. Կանոն Զարդոյ տալոյ: — 7.
թղ. 29b. Կանոն Զամենայն ննջեցեալն Յուդար-
կել առ Բրիտան: — 8. թղ. 52a. Կանոն է առ-
ուրն յեկեղ: Եւ ամուսն եւ տարելցացն: — 9. թղ.
56a. Կանոն յորժամ աղայ վաղձանի: — 10. թղ.
71b. Կանոն յորժամ կրօնաւոր վաղձանի: — 11.
թղ. 79b. Կանոն Պգէնապիտա առնելոյ ննջեցե-
լոցն: — 12. թղ. 88b. Կանոն Տերունական աւր-
հանել: — 13. թղ. 96b Կանոն նարեկաւ եկեղեցի
աւրհանել: — 14. թղ. 97b. Կանոն խաչ աւրհանե-
լոյ: — 15. թղ. 116b. Կանոն Նաւակտեաց եկե-
ղեցոյ Պղծեւ անօրինաց եւ շարժեալ սեղանայն: —
16. թղ. 125a. Կանոն Զարմոտիս սերմանց, զՀեղձ
եւ զՀնձան աւրհանելոյ: — 17. թղ. 129b. Աղաթը
վանս երաշտութեան: — 18. թղ. 130a. Կանոն
Աւաղան աւրհանելոյ: — 19. թղ. 136a. Կանոն
Խաչառաւ առնել: — 20. թղ. 141a. Կանոն ԶԲՏ
աւրհանելոյ: — 21. թղ. 144b. Կանոն Մեծի Հինգ-
շաբաթի Ոսերուային: — 22. թղ. 161a. Կանոն
Զարբ աւրհանել Յաւուրն ծննդեան: — 23. թղ.
177b. Կանոն ի վրայ ԶԲՏորոց Երրժամ հեղձու-
ին ի նա: — 24. թղ. 179b. Կանոն ապաշխարող
աւրհանելոյ: — 25. թղ. 190a. Կանոն Մեծի Նշի
Զապաշխարողն արձակելոյ: — 26. թղ. 205b.
Կանոն Եղբայրացութեան: — 27. թղ. 208b.
Կանոն Խաղող աւրհանել: — 28. թղ. 210b. 2էթ
աւրհանել: — 29. թղ. 211a. Աւրհանութիւն
Հաւուց Աղանեաց: — 30. թղ. 211b. Կանոն
Երրժամ նոր Գրուած դնեն եկեղեցոյ: — 31. թղ.
212b. Աւրհանութիւն Սկոյ եւ Մաղղմայի: — 32.
թղ. 214a. Աւրհանութիւն Գրքնաւորայն եւ դատա-
ւական սուրբ սեղանոյ եւ խորհրդանոցաց: — 33.
թղ. 216b. Կանոն խունկ աւրհանել: — 34. թղ.
217a. Կանոն Նորակտոր գիրս աւրհանել: — 35.
թղ. 218b. Կանոն ժամձոյ եւ զանազակ աւրհանելոյ:
— 36. թղ. 220b. Աւրհանութիւն Եօթնօրե: —
37. թղ. 223b. Կանոն Հանդերձեղէն նպաս աւր-
հանելոյ Աւարադուր կամ սեղանոյ ծածկալոյ: — 38.
թղ. 228a. Կանոն Պտակեր աւրհանելոյ: — 39.
թղ. 231a. Ժամատուն աւրհանել: — 40. թղ.
237a. Կանոն նկարեալ եկեղեցի աւրհանելոյ: —
41. թղ. 240a. Հիմնադրել: — 42. թղ. 253a.
Նորին Նաւակտեաց յեկեղեցոյ Կանոն աւրհան-
ութեան եկեղեցոյ: — Կը առեւ մինչեւ թղ. 282a.

ՅՈՇԱՏԱԿԱՆԳՐՈՒԹԻՒՆ. թղ. 283a. «Փառք

ամենասուր Երրորդութեան... Որ եւ կարողութիւն
տալոր յանձին իմոյ մեղքը լցնայ անարժան գրչիս յանդ
եւ յաւարտ Տասանել այս սուրբ գրչոց որ կ'ըլի 4-րդ
աւլոյ: Արք եղեւ զատ սուրբ զանապարհին ի թմա-
րերութեան Ռ-2, Հայոց Ռ-2, եւ Հիփոսեմեր ժեւ:
Չեռաւ մեղաներկ եւ անհմուտ գրիչ Գրիգոր Ժաշա-
նայի որդոյ Անտոնակին... բայց զգեցաւ ի յայնարհ

իւնչայ. ի քաղաքն Կամենից. ընդ հովանեաւ սուրբ
աստուածածնին եւ սուրբ Նիկայայոսի սքանչելագործին
ի Հայրապետութեան Հայոց Տեառն տէր Մովսէսին:
Եւ ի թաղաւորութեան երբոր. զիկննդին: Աղանժ
զեկէ... յեկեղեցի... զմեղքն իմ զԱնգղեան հան-
գեթ մայրն իմով յԱնայի... Միւսնոյն երբոր
գեթ եւս կը կրկնէ երկար բանիւք եւ ստանաւոր գրու-
թեամբ մը. որ կը վերջանայ այսպէս.

Չեռաւ մեռնի եւ հոյ զառնա.

Միտիբ քաղի գաղախանա.

Գիրս յիշատակ առ մեղ մեա.

Թեպէս խոշոր եւ գիր որդա.

Այլ գիրք ընկերց ով գիտնաւ:

Երբ ուղղի եւ հմտանա.

Որք ընթերցուք օգտիք ի մեա.

Գիշեցէ առ տէր զգեղոյ սորա:

ԶԳրիգոր տեսն մեղք լցնալ ծառայ:

Հմեա. Թիւ. 16. Յիշատակագրութիւն 3:

(Երբանաւիւն):

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊԱՆԺՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄՈՒՆԻՈՒՆ ՀԱՅ ԳՈՂԹԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Այցեալ տարի Դեմետր Ծան (Demeter Dan) ուռ-
թէն քահանայ «Չերնովիցի լուսգործ», մէլ (Czerno-
witzer Zeitung, 1890 Նհ. Ռ. 81, 86, 95, 101, 104, 116,
122, 129, 137, 141, 145, 147) ընդարձակ յօդուած մը գրած
է գերմաներէն լեզուաւ Պուրովինայի եւ Մոլուսիոյ
հայ գաղթականութեան պատմութեան վրայ, որ եւ նոյն
տարին արամեօնն տպագրութեամբ լոյս տեսաւ այս
վերնագրով. «Արեւելեան Հայք ի Պուրովինա» (Die
orientalischen Armenier in der Bukovina.)

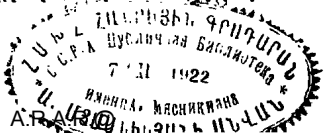
Յառաջընթան է ներածութիւն մ'ստել, որ
մեզի համար մտադրութեան արժանի բան ընն ըն-
վարդակեր, կը խօսի Նիդրման Նիտուեալ ներք նիւ-
թերու վրայ. 1. Պատմութիւն արեւելեան Հայոց ի Պու-
րովինա: 2. Պուրովինայի արեւելեան Հայոց կոտորակն
ստանմայաւտութիւնն ու սովորութիւնները: 3. Պու-
րովինայի արեւելեան Հայոց աշխարհական բարքն ու
սովորութիւնները: Երեսունութ ընթեւ թաղկացեալ
այս յօդուած շատ նոր տեղեկութիւններ կու տայ մե-
զի, մասնաւոր Նազդին ժամանակներու վրայ, զորոնք
Նիդրմայի ինստիտը թաղած է այլեւայլ լեզուաւ լոյս
տեսած գրութիւններէ:

Այս հետաքրքրական գործոյս ամբողջական
թարգմանութիւնն կը ներկայացըցնենք մեր ընթերցող-
ներուն: Միայն քանի մը կտորներ ի բաց թողուլ պատ-
շաճ համարած ենք այլեւայլ նկատմաներով: Մեր կող-
մանէ ալ քանի մը յիշատակարաններ աւելցնենքով,
հետամտից աւելի նիւթ տալ կը դիտենք ուսումնասիրե-
լու:

1.

Պատմութիւն Պուրովինայի արեւելեան Հայոց:

Հայք շատ կանուի ժամանակաւ հաստա-
տուած են այսօրուան Աւստրիական կայսրութեան
երկրներն, եւ ի մասնաւոր ի Լեհաստան:

Յամին 1062 Բուսիւր Իզասլաւ (Izaslav) իշխանին հրաւիրանքն՝ 20.000 Հայք Անի քաղաքէն եկան ի Բուսիւր՝ կոռուելու ընդդէմ Բուլղիկեացոյ (Polowzer, որ էն Rumanen = Romänen), եւ ետ չգործան ի Հայս, այլ հաստատուեցան ի քիւլէլ եւ յետոյ Բոտուլքի կամենիցի մէջ՝, եւ ասկէ պիտուեցան գրեթէ բոլանդակ այն երկրին վրայ:

Յամին 1280 Լեւոն Տանկիլիչ իշխանն կոչեց Հայերն, որ գան եւ իւր 1270ին հիմարկած Լեմպերկ քաղաքը բնակին*: Հայք այս տեղ սեպհական վարչութեան (magistral) մը տակ էին, եւ այնչափ շատ՝ որ Գասիիքի Գ. Մեծն (+ 5 Նոյ. 1370³) յամին 1367 իրենց երկրորդ եպիսկոպոսին՝ Գրիգոր Մեծին՝ իշխանութիւն շնորհեց որ իւր ամբողջ Լեմպերկի փոխադրէ: Ետոյ 1379ին Հայք հառնաւ մեծամեծ արտօնութիւններ ընդունեցան:

Ի Լեմպերկ եւ առ հասարակ ի Լեհաստան Հայք 1500էն սկսեալ թաթարներէն կը խօսէին. այս լեզուն յետոյ նաեւ կարեցիտ ատեանները մտաւ, եւ նոյն իսկ Լեմպերկի վճռոց մատեանն (Decretalenbuch) առ սէր Հայոց՝ 1630ին մինչեւ 1641 թաթար լեզուաւ կը գրուէր⁵:

Կաեւ ի Հունգարիա շատ կանուխ ժամանակաւ հաստատուեցան Հայք, վասն զի հռոմէական ժամանակադիրն կ'ըսէ. «Բաց ասկէ Հունգարիա եկան թէ Կէլզա Դքսորն (972—995) թէ Ստեփանոս Սուրբ թագաւորն (997—1038) ժամանակ, եւ թէ այլ թագաւորաց ատեններն զո՞հմիացիք, (գնշու) Պորոնիացիք, Եջըք, Սպանիացիք, Խամայէլացիք, Պէսք, Հայք եւ այլն, որոնք երկայն ժամանակ պետութեան մէջ բնակելով, — թէ եւ իրենց ծագումը չէր գիտցուեր, — այլեւայլ ամուսնութեամբք խառնեցան Հունգարացոց հետ եւ աղնուակաւութիւն ու սերունդ ունեցան⁷:» (Այլեւայլ ազգաց ի Հունգարիա մուտն, Մասն Ա. Գլ. 12:)

Ի Հունգարիա արդէն 1243ին արտօնութիւններ ընդունեցան Հայք, զորոնք Պէլա Դ Նորդեց, նաեւ Լատիսլաւ Դ թագաւորին 1281ին տուած մէկ վաւերագրոյն մէջ կը յիշուի «երկիր Հայոց», եւ «մենաստան» մը⁸:

* Մոլդէն ասկէ յառաջ Հայք ըստ մասին կը քնակին Լեմպերկի մէջ ըստ Ստեփ. Ռոշքայ (Ժամանակագրութիւն, ամ 1277), որ կ'ըսէ. «Յայսմ ամի Հայք բնակելի ի Լեպուլիս, եւ էր վանքն անդէն Սր. Աննայի. զի գտանք ի նմին ծնկողցուն՝ զերգամանքաւ զեւեւ Թվ. 219, որ է Բրիտտոն 1277:», Ժ. Թ.

Կաեւ ի Սիպիւսիլիկէն (ի Թրանսիլվանիա) Հայք կանուխ ժամանակներ հաստատուած են. վասն զի 1355ին կը յիշուի «Եպիսկոպոս Հայոց Դուլմախի»,* (de Tulumachy)⁹:

Հայք Դէպ ի Մոլտաւիա եւ Վալաքիա դիմեցին միւսեցն ժամանակ՝ երբ Բոտուլքի-Կամենից գաղթին, ուստի ԺԱ դարուն գաղթեցին, այս է 1046ին, երբ Մոնոմաքոս Յունաց կայսրն յաւերելս արշաւեց, եւ 1064ին՝ երբ Պարսիկք Անի քաղաքին տիրեցին¹⁰:

Ետոյ գաղթականութիւններ եկան 1342-ին¹¹, երբ Պարսիկք Անի քաղաքը վերստին առին¹², եւ 1418¹³, 1475¹⁴ եւ 1606¹⁵ տարիներուն մէջ:

Հարաւային Մոլտաւիա բնակող Հայերն Կ. Պորսէն եկան, եւ տանկերէն կը խօսէին. իսկ վերին Մոլտաւիոյ Հայերն ուղղակի արեւելքէն եկան, եւ հայերէն կը խօսէին¹⁶:

Մոլտաւիոյ հիւսիսակողմանքն բնակող Հայոց գաւառան Սուչաւայի Հայոց հաստատուն ատենգութեամբն ալ կը հաստատուի, որուն համեմատ՝ Հայոցմէ շատերն 1313ին Անի քաղաքին երկրաշարժէ կորուսելովն՝ գաղթած եկած են Սուչաւա¹⁷: Կաեւ Թրանսիլվանիոյ Հայք կ'աւանդեն թէ Անի քաղաքէն գաղթած են¹⁸:

Ռումանացոց ամենանշանաւոր հնագէտներէն մին՝ Աշտեու¹⁹, կը հաստատէ՝ որ նոյն իսկ Վալաքիոյ Արձէլ քաղաքն եւ հոյակապ եկեղեցին Հայք հիմնարկած են շինած ըլլան, եւ իւր կարծիքն՝ որ ծանօթ ռումանիացի պատմագէտ քսէնոթըլէն բաւական զօրաւոր կերպով հերքուած է²⁰, կը հիմնէ Աշմէլ²¹ անուան վրայ, եւ կ'ըսէ՝ թէ Հայք վանայ ծովուն համանուն քաղաքին յիշատակին համար՝ օտար երկրի մը մէջ իրենցմէ շինուած այս քաղաքն ալ նոյնպէս կոչեցին:

Կաեւ Լեմպերկէն բազմաթիւ հայ վաճառականներ եկան մերձաւոր Մոլտաւիա, եւ ի մասնաւորի այն ժամանակի մայրաքաղաքին՝ Սուչաւայի մէջ հաստատուեցան, ուր եւսնդեամբ միջնաբերդաւորութեան կը պարապէին²²:

Մոլտաւիոյ իշխանն Պետրոս Մուշաթ²³ (1375—1391), որ Լեհաց բարեկամ էր եւ անոնց Վլախիսլաւ թագաւորին հետ ինամացած, 1384ին Մոլտաւիոյ եւ Սուչաւայի վաճառական Հայերն ի հաւատոցս Լեմպերկի արեւելեան հայ եպիսկոպոսին իրաւաբանութեան ենթարկեց²⁴:

Այս կարգադրութեան համեմատ կը

* Այս եպիսկոպոսին կնիքն այժմ գտնուած է Կ. Պ. Կաթաքիա, որուն վրայ կը ետպնջ ուրիշ անգամ: Ժ. Թ.

գտնենք՝ որ Աւետիք անուամբ եպիսկոպոս մը Բոսորքի-Կամենիցի եւ Մուրաւիոյ Հայոց Կառավարութեան* 1415—1445¹⁸,

Հայոց կանխագոյն ժամանակաւ Մուրաւիա հաստատուած ըլլալուն ուրիշ ցուցում մըն են իրենց շատ հին եկեղեցիքն ի Պոթուլան՝ յամին 1350, եւ յԵաշ՝ յամին 1395¹⁹։ Պոթուլանի եկեղեցին արձանագրութիւն մը չունի, բայց Եաշի եկեղեցին ունի արձանագրութիւն յամին Պոթուլայն է՝ 1395։ Այս արձանագրութիւնն է. «Ընթերցեք եւ ողորմութեամբն Աստուծոյ հիմնարկեցաւ Եաշու Սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցին ձեռամբ եկեղեցւոյն խաչքոյն եւ Սիւնեացի Տէր Եսայիոյն, Զուրաբի Մահաթի Մարգարէն եւ Մահաթի Պրիգորին. Թուին Հայոց Պաշտօն²⁰»։ Այս արձանագրութիւնը կը գտնուի վիմի մը վրայ, որ եկեղեցւոյ պատեն վար առնուած է* եւ եկեղեցւոյն մէջ կը պահուի²¹։

* Ստեփ. Ռոշքա (Ժմսկը. 1398) կ'աւանդէ նետեալով. «Տէր Յովսէփն Առաջին Արքեպիսկոպոսն Լէօպոլսի Հայոց (քանզի յառաջ քան զայս, զայս ոք Արքեպիսկոպոս ոք ուրեք կարացաք գտանել)։ Մա ոչ միայն Լէօքոց, այլ եւ Պոլոտանաց երկրի Հայոց Առաջնորդ էր, որպէս յայտ է ի մագաղաթնայ կոնդակն կառուցման եկեղեցւոյն Սր. Նիկողայոսի, որ ի Կամենից, յորում այսպէս գրի։ Տամ գեղիս զայս Նահանգիս Առաջնորդսն, եւ այժմ է Տէր Յովսէփն Արքեպիսկոպոս Ընդապառ, եւ Օլախաց աշխարհի, Տոբուր առաջնորդ Նահանգիս եւ մեզ։ Եւ գրեցաւ ի թվին Հայոց Պոտ Մարդի իմ։ Զայս յիշէ եւ Աւետիք Արքեպիսկոպոսն, ի վայր յամի 1446. ի կոնդակն»։

Այս Աւետիքի մասին կը գրէ Ռոշքա (1445). «Տէր Աւետիք երրորդ Արքեպիսկոպոսն մեր Լէօպոլսի, զոր Կամենիցացիք թղթովք իւրեանց եւ Նիքիսկոպոսին Լեօնաց, Նաեւ Պարոն Ստեփաննին. որ էր Ռուք Ռուքաց ի տոմար Ռոքոփիչաց, առաքեցին յԵւթիմիոսին առ Գրիգոր կաթողիկոսն առ ի հաստատելու Առաջնորդ։ Զոր կաթողիկոսն հաստատեալ եւ զՄէլոփոս թման Նմա ստորադրեալ, պատասխանէ, գլնի ոմնաց բանից, գրեալով։ Եկն Տէր Աւետիք եպիսկոպոս սիրելի ողորդ մեր առ մեզ, եւ եքեր զձեր Վկայական թուղթն, եւ զհոգում կաթողիկոսին Նշանն, եւ զՊարոն Ստեփաննին։ Եւ մեր Տէր Աւետիքը, որ ձեզ Նիքիսկոպոս էր քնական, այլ կրկին, եւ վերստին հաստատեցաք, եւ զՄէլոփ քաղաքն իւր զեղանդով շնորհեցաք իւրն սեպական թմմ եւ վիճակ։ Թմ. ՊՂԻ. Օգոստ. ԺԺ։ Աստուտա յայտ է թէ Արքեպիսկոպոսն մեր Լէօպոլսի, իրաւաբար մականգրէն Նիքիսկոպոսն Արքեպիսկոպոսն Հայոց, եւ ոչ միայն այս Աւետիքն, այլ եւ Նախորդն Նորա Յովսէփն եւ Գրիգոր պապական անուանին զիրեանս։ Թղ. Կամեն. զիւսն»։

** Արձանագրութեան հայերէն ընդգրկուն մեզի շնորհեց Պր. Սողոմոն Դրանդիտեանց։ Այս ընդգրկուն մէջ կայ Նաեւ հետեւեալ յաւելումն. «Եւ այժմ վերանորոգեցաւ ի ձեռն բարեպաշտն իշխանայ եւ համայն ժողովրդոց աշխատանքս եւ ծախիւք։ Ի թուականն Փոկնէն 1803ին»։ Այս վրայ թէն ի վերջերայ տրոգողութեան ժամանակ վար անուանաւ իւր. ինչպէս եւ յիշէ Նիքիսկոպոս, սակայն այժմ վերստին Նոյն տոնն հաստատուած է։

Ժ. Թ.

Եթէ Հայ Թուականն քրիստոնէականին հետ համեմատենք, կը տեսնենք որ ասոնք իրականի կը միաբանին իրարու. վասն զի՝ ինչպէս յայտնի է, Հայք Մովսէս Բ. Եղիշարեցի կաթողիկոսի ժամանակն՝ յամին 551 ի Դուին գումարեալ ժողովէն կը սկսին իրենց Թուականն, այն է՝ 11 Յուլ. 552. Արեւմ. 844ին վրայ յաւելունք 551, եւ կ'ունենանք Եաշի Հայ եկեղեցւոյն հիմնարկութեան տարին՝ 1395։

Թէ արդեամբք 1395ին շինուած է այս եկեղեցին՝ կը հաստատուի անտարափուտելի եւ զանակաւ Նաեւ 800ին (1351) ի Կաթա գրուած Աւետարանի մը մէջ՝ 900ին (1451) գրուած յիշատակարանն մը, ուր յայտնապէս կ'ըսուի որ Նոյն Աւետարանն Եաշի Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյն Նուիրուած է²²։

Արեւմ. Պոթուլանի եւ Եաշի Հայ եկեղեցւոյն հիմնութիւնն եւ Սուրբապարի Հայոց աւանդութիւնն կը ցուցնեն, որ Հայք, կարելի է անհատորէն, շատ կանուս ժամանակաւ Մուրաւիա գաղթած են, ուր հեռագհտու երկրին բոլոր առուուորն, եւ Նոյն իսկ գրացի երկիրներու եւ Արեւելոյ առուուորն իրենց ձեռքն անցուցին։

Սակայն այնպէս կ'երեւայ՝ որ Մուրաւիոյ Ստեփան Ե Փոքր (1517—1527) իշխանին 7034 (1526) Սեպտ. 20ին տուած հումաններէ վաւերագիրն Հայոց այնչափ կանուս ժամանակաւ գաղթած ըլլալուն հակառակ ելլէ, վասն զի՝ Նոյն վաւերագրոյն մէջ կը կարդանք. «Հայք իմպետութեանս նախահաւան Աշխարհագր Բարի Վշովտէն (1402—1433) ընդունուեցան, երբ անոնք առաջն առնա՞մք մեր մոլորապաշտ երկիրները գաղթեցին Ըլափուրդի եւ Բիւրիւնի լեռնէն իրենց հարց հաւաքին համար հարածուելով²³»։

Այս յիշատակութիւնն չի կրնար ուղիղ ըլլալ, վասն զի պատմութեան ուրիշ ամեն աղբիւրներն կը հաստատուն, թէ այն ժամանակ գաղթող Հայերն «ուղղակի» ելան, եւ ոչ թէ հոռեգարական երկիրներէ Մուրաւիա անցան²⁴։ Վերոյիշեալ վաւերագրոյն վերջին խօսքն՝ թէ «երբ անոնք (Հայք) առաջն առնա՞մք մեր մոլորապաշտ երկիրները գաղթեցին... կրնայ միայն այնպէս մեկուսիլ, որ այնու իր յիշատակութիւնն «առաջին մեծ գաղթականութիւնն»... վասն զի իրօք ալ Հայք 1418ին մեծ բազմութեամբ, այն է 3000 ընտանիք, Մուրաւիա գաղթած են²⁵. ապա թէ ոչ՝ չի կրնար մեկուսիլ թէ ո՞վ չինած է 1350ին Պոթուլանի եւ 1395ին Եաշի հին Հայ եկեղեցիները։

(իրիմ), երբ Տաճիկը եւ Թաթարը զկալաւ առին: Հայք լաւ ընդունելութիւն գտան եւ Ստեփան Մեծ իշխանն իրենց բնակութեան տեղ ցուցուց Սուլալի, եւայ, Ռոման, Ֆորջան եւ զՌոչան քաղաքները⁵⁰:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆԷ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

1 Baracz Sadok, Ryz dziejów Ormianstich, Tarnopol, 1869, p. 61. Ընդհանրական Պոկասի Christoforus իւր Historia Armenorum Transilvaniae, Vienna 1869, p. 12 կը գրէ. «Ինէգորոս» կարծիք Ռուսիոյ Գուբին 1662ին Նախիլեւանոյցի Հայերն իրեն տնտեսութեան կոչեց, եւ անոնց օգնութեամբ իշխանաց յաղթելով՝ իւր իշխանութեան վեր անոնց տեղ եւ արտոնութիւններ շնորհեց, — 2 Ersch u. Gruber, Allgemeine Encyclopädie, 5. Theil, p. 358, ծան. 18. — 3 Engel, Geschichte des ungarischen Reiches u. seiner Nebenländer, 4. Theil, 2. Abtheilung, Halle, 1804, p. 108. — 4 Baracz S. Żywoty sławnych Ormian w Polsce, Lwów, 1856, p. 133, 134. Տես նաեւ Schmidt, Suczawa historische Denkwürdigkeiten, Czernowitz 1876, p. 16. — 5 Տես Dr. Bischoff, Urkunden zur Geschichte der Armenien in Lemberg, im Archiv für die Kunde österreichischer Geschichtsquellen, Band 32, Wien, 1865, p. 10—12. — 6 Dr. Ficker, Hundert Jahre, Separatdruck aus der statistischen Monatschrift, Wien, 1875, p. 8, ծան. 20. — 7 Lukacs, անդ. էջ 9. — 8 Անգ. էջ 9, 10. — 9 Hăşdeu, Etymologicum magnum Romaniae, tom II. Fasc. II. Bucuresci, p. 1595. — 10 Saşa N., Notifi statistică asupra Moldovei, Iaşi, 1852, p. 50; Czerning, Ethnographie der österreichischen Monarchie, Wien, 1857, Band I, p. 73; Dr. Silbernagel, Verfassung sämtlicher Kirchen des Orients, Landstut, 1865, p. 189; Neugebauer, Die Donau-Fürstenthümer, Breslau, 1854, I. Heft, p. 82. — 11 Saşa, անդ. էջ 50, 51, Silbernagel, անդ. — 12 Neugebauer, անդ. էջ 83. — 13 Pary G. այս մասին իւր Dissertationes historico-criticae, Vindobonae, 1775, էջ 170. Գլ. ժԱ. գրքին մէջ կ'ըսէ. «Անոնք Արեւելէն Մոլդաւիա եկան 1416ին, եւ այն երկրին իշխաններէն ընդունուեցան Մոլդաւիոյ եպիսկոպոսաց մէջ, զորոնք Նշանաւոր էկեղեցեաց, գերեզմանաց եւ ասոց զինուորաւոր գեղեցկացն», Engel, անդ. էջ 121. — 14 Lukacs, անդ. էջ 13, 14. — 15 Schmidt, անդ. 62. — 16 Saşa, անդ. էջ 60, 51. — 17 Dr. Goebert, Die Armenier in Europa u. insbesondere in Österreich-Ungarn, im "Ansland", 1886, p. 480; Lukacs, անդ. էջ 4. Kurze Darstellung des gegenwärtigen Zustandes des armenischen Volkes, St. Petersburg, 1831, Տես Կրտսի թէ Անի 1319ին կործանած է. — 18 Lukacs, անդ. էջ 130. — 19 Hăşdeu, անդ. էջ 1594—1599. — 20 Xenopol, Originea Argesului după d. Hăşdeu, ի Թերթիթի Archivul societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, Iaşi 1889. Nr. 1, p. 64. — 21 Համառոտ գիւղ մը կայ ցայսօր Վանայ ծովուն հիւսիսային ե. գերբն. — 22 Schmidt, անդ. էջ 17. — 23 Այս իշխանն իւր գրուած «Լեհաց Վաստիլաւ Թագաւորին 1389ին 3000 արծաթի բոլոր փոխ առաւ, բովանդակ Բուլոցիանն եւ Հալիւր գրաւական աւելով: (Xenopol, Istoria Românilor, tom II, Jassi 1839, p. 140—144.) — 24 Baracz, Ryz, p. 107. — 25 Baracz, Żywoty, p. 65. — 26 Saşa, անդ. էջ 59. Neugebauer, անդ. էջ 83. Silbernagel, անդ. էջ 189. Տես նաեւ Melchisedek, Inscriptiunile bisericilor armenesc din Moldova, ի Թերթիթի Analele Academiei române, seria II, tom, IV, sect. II. Bucuresci 1884, p. 61—71. Papadopol-Calimach, Notiă istorică despre oraşul, Botoşani, Զանաւի ի Թերթիթի Analele Academiei române, seria II, tom. IX, sect. II. Bucuresci 1887, p. 11—13. — 27 Melchisedek, անդ. էջ 69. — 28 Xenopol, անդ. էջ 251. — 29 Silbernagel, անդ. էջ 170.

ընդ հակառակն Papadopol-Calimach (անդ. էջ 11, 12) կը Տաթարսէ թէ այն ժողովն 569ին գումառուած է. — 30 Xenopol, անդ. էջ 251, ծան. 8. — 31 Melchisedek, Cronica Huşilor, Bucuresci 1869, յաւել. էջ 24, 25. եւ Papadopol-Calimach, անդ. էջ 9, 10. — 32 Pray, անդ. էջ 170. Գլ. ժԱ. Engel, անդ. էջ 121. — 33 Անգ. էջ 170. Գլ. ժԱ. ընդ հակառակն Engel (անդ. էջ 121) փայն զՍուլալի եւ այլ 5 քաղաքներ, որոնց առնուր չի տար. Հայոց բնակութեան որոշելով կը նշանակէ. — 35 Xenopol, անդ. էջ 251, ընդ հակառակն Papadopol-Calimach, անդ. էջ 10, փիւսի. Cetatea albă, ի կը յիշէ եւայ. — 36 Papadopol-Calimach, անդ. էջ 10. Xenopol, անդ. էջ 232, 233. — 37 Dr. Ficker, Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien, 1869, էջ 26. — 38 Melchisedek, Cronica Huşilor, Appendix, p. 22. — 39 Ռուսմանիոյ Հայք փրկել ցայսօր կալուած գեղեցիկութեան յուշեր: Տես նոյն անին «Memoar», — 40 Արեւմտեան Վոսայի վաւերացիքն այս մասին կ'ըսէ. «Իշխանութեան եւ երկրին ժողովով հրաման եւ օրէնք տրուեցաւ անոնց առ հասարակ իրենց օրէնք (իւր կոթորէ) պահելու», (Melchisedek, անդ. էջ 25): — 41 Neugebauer, անդ. էջ 84. — 42 Engel, անդ. էջ 182. եւ Papadopol-Calimach, անդ. էջ 10. — 43 Demetrius Cantemir, Descriptio Moldaviae, Գլ. ժԱ. էջ 243. — 44 Wickenhauser, Moldavia, Wien, 1862, էջ 63, 13. — 45 Xenopol, անդ. էջ 170—172. — 46 Wickenhauser, անդ. էջ 63, 64, 27. — 47 Անգ. էջ 65, 66, 24. — 48 Xenopol, անդ. էջ 174. — 49 Wickenhauser, անդ. 65, 23. — 50 Անգ. էջ 68, 28.

(Հարաւստիւն):

ԲԱՆԱՍՅԵՂԱԿԱՆ

ՄԱՐԿԱՐԷ

(Լեւոնտալից):

Անմահ Դատաւորն այն ժամից ի վեր
Երբ իմ տառաւ շնորհ մարգարտական,
Ապրիտալութեան եւ արարտ էնր
Ընթերցումն եմ միշտ աշխույժ մարգարտ:
Երբ քարոզեցի տարբ. ճշմարտութեան
Եւ անքիծ սիրոյ անարատ ուսում,
Բողոք մերժաւոր ընկերաց իմ վերան
Խոն կատարութեամբ քար էնն նստում:
Մոխրի ցանցին իմ գլխի վերայ
Եւ քաղաքներից վաղցին խնդով.
Անապատներում ապրումն եմ այս
Տեսնում եմ կերակրում ինչպէս որ Թողունը:
Տեսնում ապրելով միշտ ուխտն Որ-Լիւի
Հապաղումն եմ իմ արարածն այն տեղ.
Իմ եմ ունկնդիր եւ պայծառ երկին
Փայլուն շողորմ խալտապող աստուծոյ:
Իսկ երբ աղմկալից եւ մեծ քաղաքով
Եւ այն եմ կնւում չտապելով ուժգին,
Ինքնասիրութեան անարգ ժպտանքով
Ասում եմ յայնժամ ծնող տղաներին.
Նայեցէք այս օրինակ մի մեզ.
Նա գոռ էր, մեզ նետ ապրիլ ոչ կարաց,
Տեսնում. — կամեցաւ չաւառացուն մեզ
Որ իւր քերական խոսում է Աստուած:
Նայեցէք տղաք այս մարդուն վերան,
Ի՞նչպէս է դաժան, Նիսար եւ գուշատ,
Տեսէք թէ ինչպէս սերկ է եւ աղքատ,
Եւ ինչպէս աշխնն ատում են Նորան:

Նոր. Նախիլեւան: ՄՈՌԹՈՐՈՒ ՄԱՌԹԵԱՆ